

Pozoruhodný svět horských trav a zakrslých stromů na jesenických hřebenech - historie a současnost horní hranice lesa

Marek Banaš, Václav Tremel

Modré nebe a voňavý horský vzduch vás pobízí pokračovat v namáhavém výstupu Pradělovými horami. V hustém, tajuplně tmavém lese postupně přibývá světla a tepla, les se rozestupuje, ze statných stromů se stávají pokroucení, ale houževnatí zakrslíci, jejichž vršky pamatují nejednu těžkou bitvu svedenou s jesenickým počasím. Zesilující, ale příjemně osvěžující vánek vás náhle vítá ve světě horských trav, keříčků a stromových trpaslíků. Rozhlédnete se kolem sebe, zavřete oči a tiše se necháte unášet o stovky let zpátky, do časů, kdy na hřebenech jesenických hor potkávali první zatoulaní lovci, dobrodruzi a větry ošlehaní zeměpisci dávných hranic panství pouze zdejší skřítky, zvířata a rostliny...

Možná vás napadne jak vypadaly jesenické hřebeny před příchodem člověka, byly travnaté, anebo snad jejich temena pokrývaly lesy, jak se tento svět měnil pod rostoucím vlivem člověka?. V dnešním povídání se pokusíme najít odpovědi na některé z uvedených otázek.

Horské louky a les, dva odlišné světy

Bezlesému světu na hřebenech se často říká hole, nebo též alpské louky. S klesající nadmořskou výškou postupně přibývá na holích stromů (smrků, jeřábů) až se stává lesem. Zóna, kde se hole mění v les se nazývá horní (alpínskou) hranicí lesa. Většina přírodovědců vymezuje horní hranici lesa určitou výškou stromů, zápojem korun stromů (resp. zakmeněním) a minimální plochou porostu. Les je tedy brán jako porost stromů s určitou minimální výškou, o určitém množství stromů na minimální ploše. V lese nalézáme lesní druhy rostlin a živočichů, na holích pak vysokohorské (alpínské) druhy, které nesnáší zastínění lesa. Pás horní hranice lesa tak odděluje dva odlišné, zajímavé světy.

Svrázná podoba horní hranice lesa v Jeseníkách a na Králickém Sněžníku

Přírodovědci bádající v našich horách se shodují v tom, že podoba horní hranice lesa v Jeseníkách a na Králickém Sněžníku, tvořené zakrslými skupinkami plazivého smrku bez přirozeně chybějící borovice kleče (porosty kleče, které zde místy můžete najít jsou umělými výsadbami) je velmi zvláštní a zajímavá. Řada z nich souhlasí také s názorem, že právě díky v minulosti chybějící kleči, která je běžnou součástí nejvyšších částí okolních pohoří (Krkonoše, Karpaty, Alpy) nalézáme na zdejších hřebenech jedinečné a pozoruhodné stopy (živočichy, rostliny, zemní tvary) dávných časů, kdy v jesenických horách bylo klima podobné např. dnešnímu Polárnímu Uralu. Tato kombinace zvláštní smrkové podoby horní hranice lesa a světa bezlesých hřebenů je ojedinělá v celé Evropě. Pokud byste chtěli vidět kraj podobný tomu jesenickému, musíte se vypravit kupříkladu až do dalekých Skalistých hor.

Svrázná podoba horní hranice lesa v Hrubém Jeseníku a Králickém Sněžníku - skupinky smrků, keříčků s borůvkou a trav. Jižní svah Pradědu. Říjen 2004, foto: Marek Banaš

Kraj horských hřebenů dávného středověku

Jak vypadal svět na jeseníckých hřebenech před začátkem lidského hospodaření? Při tomto pátrání je nejlépe se začíst do popisu hranic středověkých panství, protože právě ty už po staletí prochází po hřebenech Hrubého Jeseníku a Králického Sněžníku. Skvělé zhodnocení dávnými časy ukrytých archivních materiálů přináší pozoruhodná kniha přírodovědce profesora Jeníka a historika Rudolfa Hampela, která vyšla v r.1991 v nákladu Moravsko-slezského sudetského horského spolku pod názvem: Die Waldfreien Kammlagen des Altwatergebirges: Geschichte und Ekologie (Hřeben Hrubého Jeseníku: příroda a historie).

V nejstarších dochovaných popisech hranic panství Zlaté Hory z r.1377 nalezneme patrně první zprávu o podobě krále jeseníckých hor - Pradědu (tehdy se nazýval Keylichten Schneeberg), oblém vrcholu s bezlesým vrcholem, nápadným svou zimní sněhovou pokrývkou. Podrobnější popis podoby horských hřebenů přináší majetkové dokumenty pánů z Vrby z r.1579 a stejně stará mapa panství Bruntál, které dokládají bezlesí ve vrcholových partiích. Na této mapě naleznete také starý hraniční chodník, vedoucí po horském hřebeni mezi Jelení studánkou a Vysokou holí. Při své pouti po dnešní hřebenové červeně značené turistické značce tedy vězte, že kráčíte po stezce staré 500-600 let.

Po převzetí panství Bruntál řádem německých rytířů začaly být popisy hranic panství podrobnější a nenechávají nás tak na pochybách o bezlesém (alpínském) charakteru nejvyšších částí Jeseníků (1685, 1681, 1721). V popise z r.1721 nalézáme také jedny z prvních údajů o tehdejší poloze horní hranice lesa. Tehdy byl zasazen dodnes existující tříhranný hraniční kámen na vrcholu Pradědu, od něhož byly měřeny vzdálenosti k jednotlivým kamenům podél probíhající hranice. Popis konkrétně uvádí, že po 1021 stěvících (= 323 m) končí holá pastvina a začíná zóna rozvolněného nízkého smrkového porostu. Po 2514 stěvících (= 794 m) hranice „opouští holi a smrkové křoviny a po obou stranách začíná les“. Odtud hranice sbíhá do vysokého lesa.

Na základě historických zápisů a map tedy víme, že jesenícké hřebenby byly před příchodem hospodářů bezlesé. Také víme, že už v první polovině 17.století se lidé z údolí vydávali vysoko do hor pro seno (dochované účty v knihách panství za pronájem části horských svahů pro senoseč, např. r.1639 - panství Loučná, r. 1690 - panství Velké Losiny). Dost obtížně si lze představit, že by se lidé z údolí pachtili vzhůru jen pro trošku nekvalitní trávy. Oprávněně tedy můžeme předpokládat, že rozlohy horských luk byly tehdy značné. Znamená to však, že na hřebenech tehdy nerostly žádné stromy? Kdepak.

Jak konkrétně hřebeny v té době vypadaly? Jak vypadala horní hranice lesa? Pro nastínění jejich historické podoby je dobré se podívat na dnešní podobu hřebenů. Moře travnatých luk a keříčků je místy protkáno roztroušenými malými skupinkami zakrslých smrků, stěží 3 metry vysokými, jejichž okraje jsou plazivé a často v okolní vegetaci zakořeňují. Tyto skupinky najdeme i velmi vysoko, na místech vystavených silným větrům a úctyhodnému množství námrazy, např. nedaleko skály Petrových kamenů či vrcholu Pradědu. Není důvod, aby tomu dříve bylo jinak, spíše naopak. Většina přírodovědců se shoduje v tom, že nejvyšší části Jeseníků a Králického Sněžníku pokrývaly i v minulosti plošně malé, nízké skupinky smrků, které byly od sebe odděleny rozsáhlými plochami trav a keříčků. S určitostí se dá říci, že tyto skupinky vystupovaly výše a hustěji i tam, kde jsou dnes hole. Takové malé a nízké skupinky smrků však většina přírodovědců a lesníků nepovažuje za les.

Zapomenutý svět hřebenů

Proč zmizela většina smrkových skupinek na hřebenech? Tím důvodem je lidské hospodaření. Ovlivňování člověkem začalo zemědělským využíváním (patrně od počátku 17.století) pro potřeby travení a posléze pastvy. Skupinky smrků na holích a v pásu horní hranice lesa byly postupně klučeny z důvodu rozšíření plochy luk a následně pastevcí páleny, jak o tom svědčí např. nálezy dřevěných uhlíků při pylovém rozboru z Velkého Máje nedaleko Vysoké hole.

Kde tehdy vedla hranice mezi lesem a holemi? Dokladem o poloze hranice lesa na počátku intenzivních zásahů člověka jsou opět stará mapová díla. Konkrétně se jedná např. o Velkou mapu panství Velké Losiny a Loučná (1736) a mapu ze státního archivu Janovice (1739), mapu panství Janovice (1759) a další. Tyto mapy značí bezlesí jak na jižní části hlavního hřebene, tak na Mravenečnicku. Nepřímými doklady o průběhu tehdejší hranice lesa je i poloha prvních salašů (a seníků), které se musely z praktických důvodů nutně nacházet buď na, nebo nad hranicí lesa. Jsou jimi „Volská stáj” ve 1312 m n. m. na severovýchodním výběžku Vysoké hole (r.1736), Česnekový dům (Knoblauchhaus) na úbočí Malého Děda, stáje u pramene Merty pod Vřesníkem (1300 m n.m.), stáje u Jelení studánky (cca 1300 m n. m.) (r.1759), salaš z konce 18. století v sedle mezi Velkým Májem a Jelením hřbetem v blízkosti Tří Studánek (1320 m n. m.), Valašská bouda na Keprníku a další. Většina uvedených objektů se nachází ve výškách kolem 1300 m n. m., v té výšce pak zřejmě i probíhala tehdejší hranice lesa.

V období vrcholících vlivů člověka na hřebenech (první polovina 19. století) máme doklady o průběhu hranice lesa v podobě lesmístrem Ulrichem stanoveného tzv.vegetačního chodníku (dodnes je patrný na západním úbočí mezi Vysokou holí a Břidličnou) a Kattnerem stanoveným průběhem hranice lesa, oba kladli rozmezí mezi lesem a bezlesím na hlavním hřebenu do výšek cca 1250 – 1300 m n. m. Údaje těchto pánů i dalších autorů (Kneifel 1806, Micklitz 1857) svědčí o tom, že bezlesí na hřebenech Jeseníků bylo tehdy mnohem rozsáhlejší oproti dnešnímu stavu.

Později člověk zasáhl do nejvýše položených lesů v Jeseníkách a na Králickém Sněžníku rozsáhlými těžbami pro potřeby rozvíjejícího se průmyslu v podhůří a následnými výsadbami často z cizího, pro jesenické podmínky nevhodného osiva. Většina současných porostů při hranici lesa pochází právě z období vysokohorského zalesňování (polovina 19.století), což jsme si ověřili vývrty vzorků dřeva tzv. Presslerovou sondou.

Kromě výsadeb nepůvodního smrku se ještě významněji podepsaly na podobě jesenických holí (i na Králickém Sněžníku) výsadby borovice kleče. V pozadí těchto aktivit stála zejména snaha o zabezpečení - zvýšení hranice lesa, posléze obava před svahovými pohyby (např.mury), probíhající od 80. let 19. století s přestávkami a v různé míře až do nedávné minulosti. Tyto výsadby negativně ovlivnily přírodu nejvyšších částí Jeseníků a Králického Sněžníku na řadě místech. O kleči v Jeseníkách si podrobněji povíme někdy příště.

Největší alpský „bezlesý ostrov“ ve Východních Sudetech - hřeben mezi Břidličnou a Petrovými kameny. Pás borovice kleče na východním úbočí hřebene pochází z výsadeb z druhé poloviny 19.století a počátku 20.století. Na západních úbočích, v panství Loučná se kleč téměř nevysazovala. Říjen 2004, foto: Jan Stupka-firma RNDr. Jan Hošek

Současná tvář holí a hranice lesa

Velmi užitečným pomocníkem pro zjištění aktuální rozlohy holí a lesa jsou pro nás letecké snímky. Na základě jejich vyhodnocení, upřesněním hranice lesa přímo v terénu a s pomocí studia historických pramenů můžeme vymezit v Jeseníkách a na Králickém Sněžníku těchto 8, navzájem od sebe izolovaných bezlesých ostrovů: hřeben v úseku Petrovy kameny - Jelení studánka - Pec, masiv Mravenečnicku, Praděd, Malý Děd, Červená hora, Šerák, Keprník a Králický Sněžník.

V naší zemi naleznete jen tři pohoří, kde se přirozeně vyskytují horské hole (alpínské louky): Krkonoše, Hrubý Jeseník a Králický Sněžník. Celkovou rozlohu tohoto unikátního horského světa jsme spočetli na 6621 ha, tedy zhruba pouhých 66 km² (méně než 0,1% rozlohy České republiky). Celková plocha holí je v Hrubém Jeseníku 1091 ha (16% celkového alpínské bezlesí v ČR), na Králickém Sněžníku 65 ha (1% celkového bezlesí), pro srovnání v Krkonoších činí 5465 ha (83%). Průměrná výška horní hranice lesa je v Hrubém Jeseníku 1310 m n. m. a na Králickém Sněžníku 1305 m n. m. Nejvýše dosahuje hranice lesa na severozápadním svahu Pradědu - 1430 m n. m., nejnižší pak na dně Velké kotliny - 1100 m n.m. Celková délka alpínské hranice lesa je v Hrubém Jeseníku 42 km, na Králickém Sněžníku 4 km. Přehledné údaje o rozloze holí a podobě horní hranice lesa v našich pohořích přináší následující tabulka.

Základní charakteristiky horní hranice lesa a rozloha holí v České republice (podle: Tremel, Banaš et Lekeš 2004)

	Krkonoše	Králický Sněžník	Hrubý Jeseník
Průměrná nadm.výška horní hranice lesa (m n.m.)	1230	1305	1310
Maximální nadm.výška horní hranice lesa (m n.m.)	1370	1340	1430
Plocha bezlesí nad hranicí lesa (ha)	5465	65	1091
Celková délka horní hranice lesa	124	4	42

Na závěr-pár turistických tipů pro vás

Pro ty z vás, kteří chtějí vidět jak vypadaly původní horské lesy poblíž hranice lesa je nejlepším místem okolí Ovčárny a turistická stezka od Barboroky údolím Bílé Opavy. Uvidíte zde prastaré jesenické smrky se svými silnými větvemi pokorně ukloněnými k zemi vytvářejícími dojem svíčky. Smrky tak lépe vzdorují nesmírným vahám sněhu a námrazy. Všimněte si kolik horských smrků má polámané vršky.

Kde dnes nalezneme nejstarší stopy prapůvodních smrkových porostů ještě výše, na hřebenech? Při svém putování po hřebenové turistické značce z Vysoké hole na Jelení studánku si pozorně všimněte rozsáhlé a vzrostlé smrkové skupinky vpravo od turistického chodníku téměř na vrcholu Velkého Máje. Stopy tohoto pozoruhodného „lesa“ nalezneme už v mapě 1.vojenského mapování (1764-1768) - viz výřez mapy (smrkovou skupinku naleznete při horním okraji mapy na místě značeném Randhau - „okrajová mýtina“). Skupinka smrků roste v okolí zdejších malých rašelinišť, všude kolem naleznete keříčky a trávy, vzrostlý les pak až o několik set metrů níže po svahu. Zůstal snad tento porost zachován jen proto, že jeho vykácení by nepřineslo pastevcům tolik žádané rozšíření kvalitních pastvin využitelných dobytkem (do zdejšího rašeliniště by se hluboce bořily nohy pasoucího se dobytka)?

Znázornění pozoruhodné stromové skupinky na vrcholu Velkého Máje na mapě 1.vojenského (josefského) mapování, 1764-1768, Morava, mapový lis č.8. Zdroj:

© 1st (2nd) Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

© Geoinformatics Laboratory, University of J.E.Purkyne

© Ministry of Environment of Czech Republic

Pokud vás zajímá jak se daří uměle vysázenému lesu v nejvyšších polohách, ideální příležitostí je pro vás červeně značená turistická značka vedoucí z Červenohorského sedla na Keprník a Šerák. Při stoupání od rašelinišť na Trojmezí vzhůru na Keprník si těsně před začátkem horských holí dobře prohlédněte les kolem sebe. Kolštejnský lesmistr (panství Branná) Vilém Adler zde zalesňoval kolem r. 1856 mladými sazenicemi jako součást tzv. cenové kultury. Za výsadbu tehdy získal 2.cenu v soutěži rakousko-uherských lesníků. Je pravděpodobné, že před založením této cenové kultury zde horní hranice lesa sahala přirozeně níže. Původně hustý, stejnověký porost značně utrpěl vlivem drsného jesenického počasí, prohlédněte si koruny těchto stromů, ty vám náš příběh dopoví...